मनोरञ्जन क्षेत्रमा कार्यरत श्रमिक महिलाहरुको स्वास्थ्य अवस्था

प्रस्तुतकर्ता

नानीमाया खत्री

एम.एड. दोस्रो वर्ष

परीक्षा रोल नं. २१८००८४ (२०७०/७१)

त्रि.वि.दर्ता नं.: ९-२-१८-३८७-२००८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र
सङकाय स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष स्वास्थ्य शारीरिक शिक्षा विषय
(५९८) को आशिंक पाठ्यभार पुरा गर्न तयार पारिएको एक शोधपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र सङ्काय

जनता बहुमुखी क्याम्पस

स्वास्थ्य र शारिरीक शिक्षा विभाग

इटहरी सुनसरी

२०७७

घोषणा पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र सङ्कायतर्फ स्नातकोत्तर तह दोश्रो वर्ष स्वास्थ्य शिक्षा बिषयको (HED 598) आशिंक पाठ्भार पुरा गर्न तयार गरिएको यो एक शोधपत्र हो यो अध्ययन इटहरी उ.म.न.पा.मा रहेका मनोरन्जन क्षेत्रहरुमा कार्यरत १०१ जना महिलाहरुको स्वास्थ्य अवस्था सम्बन्धी विषयमा अध्ययन गरि प्राप्त विवरणलाई आधार मानी शोधपत्र प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस शीर्षकमा अध्ययनबाट प्राप्त भएका जानकारी तथा तथ्याङ्कहरु यस शोधपत्रमा उल्लेख गरिएको छ । यि सबै जानकारी तथा तथ्याङ्कहरु मेरो आफ्नै अध्ययन, अनुसन्धान र प्रयास हो । साथै यो नयाँ किसिमको अध्ययन पनि हो । उत्तरदाताहरुसँग प्रत्यक्ष भेटघाट र अर्न्तक्रियाबाट प्राप्त जानकारीहरुलाई व्याख्या तथा विश्लेषण गरी उल्लेख गरिएको घोषणा गर्दछु ।

....

नानीमाया खत्री

एम.एड.दोश्रो बर्ष

☎०२५-५८१३००
FAX: ०२५-५८००६४

जनता बहुमुखी क्याम्पस
Janta Multiple Campus
इटहरी, सुनसरी, नेपाल
Itahari, Sunsari, Nepal
स्थापित : २०४५
Estd.2045
(त्रिभुवन विश्वविद्यालय व्यवस्थापन, मानविकी तथा शिक्षाशास्त्र सङ्काय सम्बन्धन प्राप्त)
विश्वविद्यालय अनुदान आयोगबाट गुणस्तर प्रत्यायनकृत (वि.सं.२०७५)
(Accredited by University Grants Commission (UGC) Nepal (2018 A.D.)

प.सं.
Ref:

मिति
Date: 2077-10-28

सिफारिस पत्र

उपरोक्त सम्बन्धमा यस क्याम्पसको शिक्षाशास्त्र संकाय, स्नातकोत्तर तह एम.एड. स्वास्थ्य शिक्षा बिभागका विद्यार्थी **नानी माया खत्री** ले **मनोरन्जन क्षेत्रमा कार्यरत श्रमिक महिलाहरुको स्वास्थ्य अवस्था** को अध्ययन शीर्षकको शोधकार्य मेरो प्रतक्ष्य निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा गर्नु भएको र निजको शोधकार्य र शोध लेखनबाट म सन्तुष्ट रहेकोले उक्त शोधपत्र बाह्य मूल्याङ्कन गर्नका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....
सुपरिवेक्षक

सह.प्रा. संजिव कुमार यादव
स्वास्थ्य शिक्षा विभाग
जनता बहुमुखी क्याम्पस
इटहरी, सनसरी

E-mail: jmcithexam@gmail.com, www.jantacampusith.edu.np, Notice Board No. 1618025581300

जनता बहुमुखी क्याम्पस

☎०२५-५८१३००
FAX: ०२५-५८००६४

Janta Multiple Campus

इटहरी, सुनसरी, नेपाल

Itahari, Sunsari, Nepal

स्थापित : २०४५

Estd.2045

(त्रिभुवन विश्वविद्यालय व्यवस्थापन, मानविकी तथा शिक्षाशास्त्र सङ्काय सम्बन्धन प्राप्त)

विश्वविद्यालय अनुदान आयोगबाट गुणस्तर प्रत्यायनकृत (वि.सं.२०७५)

(Accredited by University Grants Commission (UGC) Nepal (2018 A.D.)

प.सं.
Ref:

मिति
Date: 2077-11-

स्वीकृति पत्र

उपरोक्त सम्बन्धमा यस जनता बहुमुखी क्याम्पसको शिक्षाशास्त्र संकाय, स्नातकोत्तर तह एम.एड. स्वास्थ्य शिक्षा विभागका विद्यार्थी **नानी माया खत्री** ले **मनोरन्जन क्षेत्रमा कार्यरत श्रमिक महिलाहरुको स्वास्थ्य अवस्था** शीर्षकको शोधपत्र शोधनिर्देशक तथा सुपरिवेक्षकबाट वाह्य मूल्याङकनका लागि सिफारिस भई आएको हुदा निजको शोधपत्र आवश्यक मूल्याङकन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङकन समिति

सह. प्रा. संजिव कुमार यादव
स्वास्थ्य शिक्षा विभाग
जनता बहुमखी क्याम्पस
इटहरी, सुनसरी

....
विभागीय प्रमुख/ सुपरिवेक्षक

सहायक प्रा. विरेन्द्र कार्की
जनता बहुमुखी क्याम्पस
इटहरी, सुनसरी

....
सदस्य

उप. प्रा. डा. भगवान अर्याल
शिक्षाशास्त्र केन्द्रिय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर काठमाण्डौं

....
वाह्य सुपरिवेक्षक

भाइवा मिति २०७७/११/२८
12 March 2021

सारसंक्षेप

यो अध्ययन इटहरी उ.म.न.पा. मा रहेका मनोरञ्जन क्षेत्रमा कार्यरत महिलाहरुको स्वास्थ्य संग सम्बन्धीत रहेर तयार पारिएको हो । स्वास्थ्य व्यक्तिको अमुल्य सम्पति हो । जब व्यक्ति स्वास्थ्य रहन्छ तब मात्र उसले सक्रिय रुपमा आफ्नो कामलाई निरन्तरता दिन सक्दछ । W.H.O. को अनुसार स्वास्थ्य भन्नाले “रोग र दुर्वलता बाट मुक्त हुनुमात्र नभई शारीरिक, मानसिक, सामाजिक तथा संवेगात्मक रुपमा तन्दुरुस्ती भएको अवस्था ” हो भनि स्वास्थ्यको परिभाषा गरिएको छ । त्यसैले मनोरञ्जन क्षेत्रमा श्रमिकको रुपमा कार्यरत महिलाहरु पनि शारीरिक, मानसिक, सामाजिक तथा संवेगात्मक रुपमा स्वास्थ्य हुनु जरुरी छ । उनीहरु स्वास्थ्य भएमा मात्र उनीहरुले आफ्नो कार्यक्षेत्रमा सक्रिय रुपमा आफ्नो कामलाई निरन्तरता दिन सक्दछन । त्यसैले यस अध्ययनको मुख्य उदेश्यको रुपमा मनोरञ्जन क्षेत्रमा श्रमिकको रुपमा कार्यरत महिलाहरुको स्वास्थ्य स्थिति पहिचान गर्नु र परिश्रम र पारिश्रमिकको प्रकृति पहिचान गर्नु रहेको छ ।

यस अध्ययनमा अनुसन्धानका विभिन्न विधिहरु मध्ये परिमाणात्मक अनुसन्धान विधिलाई प्रयोग गर्नुका साथै नमुना छनोट गर्दा सम्भावनारहित नमुना छनोट विधि अन्तरर्गत उद्देश्यमुलक नमुना छनौट विधिमा अधारित रही १०१ जना महिलाहरुमा लाई नमुनाको रुपमा लिईएको थियो । संरचित प्रश्नावली साथै अवलोकन विधिलाई अवलम्बन गरि उत्तरदाताहरुको सूचना तथा जानकारीहरु संकलन गरिएको थियो । अध्ययन क्षेत्रमा जातजातीका मानिसहरु क्षेत्री, ब्राम्हण, जनजाती , दलित , मधेषी र मुस्लिम जस्ता जातजातीका महिलाहरु रहेको पाईएको थियो । साथै नेपाली, मैथिली , थारु, मगर र नेवारी भाषालाई मातृभाषाका रुपमा बोल्ने गरेको पाईयो । धर्मगत पक्षलाई हेर्दा हिन्दु धर्म मान्ने ८५.१४%, ईसाइ धर्म मान्ने ५.९५%, ईस्लाम धर्म मान्ने ४.९५%, किँरात धर्म मान्ने १.९८% र बौद्ध धर्म मान्ने १.९८% रहेको पाईयो । शैक्षिक अवस्था अनुसार निरक्षर २३.७६% र साक्षर ७६.२३% रहेको पाईयो । मनोरञ्जन क्षेत्रमा श्रमिकका रुपमा काम गर्नुपर्नेकारण सम्बन्धी विवरण अध्ययन गर्दा सवलम्वी बन्न, गरिबी, साहाराविहिन, र पारिवारिक दवाबका कारणले जागिर खाईरहेको पाईयो । सबैभन्दा बढी तथ्याङ्क गरिवीको कारणले आफ्नो र परिवारको जिविकोपार्जनका लागि श्रम गर्ने गरेको पाईयो । शारीरिक स्वास्थ्य समस्या

सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा स्वास्थ्य समस्या /रोग बाट ग्रसित हुने ३३६.६३% र स्वास्थ्य समस्या/रोग बाट ग्रसित नहुने ६३.३६% रहेको पाईयो ।

शारीरिक सरसफाई सम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा दिनदिनै शरीरको सरसफाई गर्ने ४५.५६%, २/२ दिनमा शरीरको सरसफाई गर्ने २१.७८%, हप्ता दिनमा शरीरको सरसफाई गर्ने २७.७२%, भ्याउदामात्र शरीरको सरसफाई गर्ने ४.९५%) रहेको पाईयो ।

त्यसै गरि औषधी सेवनसम्बन्धी विवरणमा औषधी सेवन गर्ने ९२.७ % र औषधी नखाई आफै निको हुन्छ भन्नेमा ७.९३% रहेको पाईयो । सफा र छुट्टै पोसाकको व्यवस्था सम्बन्धी अध्ययन गर्दा २५.७४% लाई मात्र रहेको भने, ७४.२६% लाई सफा र छुट्टै पोसाकको व्यवस्था नभएका पाईयो । मानसिक समस्या उत्पन्नहुने कारण सम्बन्धी अध्ययन गर्दा बढि कामको कारणले ३९.१३%, पुरुष र महिलामा भेदभाव को कारण १७.३९%, कम तलब को कारण ११.५९%, आराम गर्ने समय नहुदा १४.४९%, विदा नपाईने कारणले १४.४९% तनाबको कारणले २.८९% रहेको पाईयो । पेशा सम्बन्धी अध्ययन गर्दा लेखापालको काम गर्ने १०.९०%, कुकको काम गर्ने १९.८०%, सरसफाईको काम गर्ने २५.७४%, त्यसै गरी भाडा माझ्ने काम गर्ने जना २७.७२%, वेटरको काम गर्ने ७.९२% र सबै काम गर्नुपर्ने ७.९२% रहेको पाईएको छ ।

कामको समयअबधीमा ६ घण्टा काम गर्ने ३.९६%, ६-८ घण्टा सम्म काम गर्ने ४.९५%, ८-१० घण्टा काम गर्ने ७१.२९% र १० घण्टा भन्दा माथी काम गर्ने १९.८०% रहेको पाईयो । समग्रमा सुनसरी जिल्लाको इटहरी उप-महानगरपालिकामा रहेका मनोरञ्जन क्षेत्रमा श्रमिकका रुपमा कार्यरत १०१ जना महिलाहरुको स्वास्थ्य अवस्था राम्रै भएता पनि सन्तोषजनक नरहेको पाईयो । त्यस्तै मानसिक स्वास्थ्य बारे सबैलाई जानकारी नरहेको पाईयो ।

कृतज्ञता

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशात्र सङ्कायतर्फ स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष स्वास्थ्य शिक्षा विषयको (HED 598) आंशिक पाठ्यभार पूरा गर्न तयार गरिएको हो । यो अध्ययन इटहरी.उ.म.न.पा.मा रहेका मनोरञ्जन क्षेत्रहरुमा कार्यरत १०१ जना महिलाहरुको स्वास्थ्य अवस्थासम्बन्धी विषयमा अध्ययन गरि प्राप्त विवरणलाई आधार मानी शोधपत्र प्रस्तुत गरिएको छ ।

यो शोधपत्र तयार गर्नका लागि शीर्षक छनौट देखि लिएर शोधपत्र सम्बन्धी सम्पूर्ण काममा सहयोग, सल्लाह, सुझाब तथा निर्देशन प्रदान गर्नुहुने शोधपत्र सुपरीवेक्षक तथा सा.प्र श्री मनोज कुमार चौधरीज्यू तथा स्वास्थ्य शिक्षा विभागका विभागीय प्रमुख श्री संजीव कुमार यादव ज्यू र सा.प्र श्री विरेन्द्र कार्कीज्यूप्रति अभार तथा विशेष धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहान्छु । साथै मनोरञ्जन क्षेत्रमा कार्यरत श्रमिक दिदी, बहिनीहरुमा यहाँहरुको साथ सहयेगका लागि विशेष धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रलाई पूर्णता दिनका लागि कम्प्युटरमा प्राविधिक सहयोग गर्नु हुने श्री विशाल केसीज्यू साथै प्रत्जयक्ष तथा अप्रत्यक्ष रुपमा सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण महानुभावहरु प्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

नानीमाया खत्री

विषयसूची

पेज नं.

आवरणपृष्ठ

घोषणा पत्र i

सिफारिस पत्र ii

स्वीकृति पत्र iii

सारसंक्षेप iv

कृतज्ञता v

विषयसूची vi

तालिकासूची x

चित्रसूचि xii

संक्षेपीकरण xiii

अध्याय एक : परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १

१.२ समस्याको कथन २

१.३ अध्ययनको उद्देश्य ४

१.४ अध्ययनको महत्व ४

१.५ अध्ययनका सिमितताहरु ५

१.६ प्रयोग भएका मुख्य शब्दहरुको परिभाषा ५

अध्याय दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन ७

२.२ संज्ञानात्मक साहित्यको पुनरावलोकन ८

२.३ अध्ययनमा साहित्यको पुनरावलोकनको प्रयोग ९

२.४ धारणात्मक संरचना १०

अध्याय तीन : अध्ययनका विधि तथा प्रक्रियाहरु

३.१ अध्ययनको ढाँचा तथा विधि ११

३.२ अध्ययन क्षेत्र तथा जनसङ्ख्या ११

३.३ नमुना र नमुना छनौट प्रक्रिया ११
३.४ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनहरु ११
३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया ११
३.६ तथ्याङ्क सङ्कलन र विवेचनाको विधि १२
अध्याय चार : तथ्याङ्कहरुको व्याख्या तथा विश्लेषण
४.१ व्याक्तिगत तथा पारिवारीक विवरण १३
४.१.१ उमेरको आधारमा उत्तरदाताको वनावट १३
४.१.२ जातजातीको आधारमा उत्तरदाताको वनावट १४
४.१.३ धर्मको आधारमा उत्तरदाताको वनावट १५
४.१.४ वैवाहिक अवस्थाका आधारमा उत्तरदाताको वनावट १५
४.१.५ भाषाका आधारमा उत्तरदाताको वनावट १६
४.१.६ शैक्षिक अवस्थाका आधारमा उत्तरदाताको वनावट १७
४.१.७ परिवारको आकारका आधारमा उत्तरदाताको वनावट १८
४.१.८ मनोरञ्जन क्षेत्रमा काम गर्नुपर्ने कारण सम्बन्धी विवरण १९
४.१.९ मनोरञ्जन क्षेत्रमानै काम गर्नुपर्नेकारण सम्बन्धी विवरण १९
४.२ शारीरिक स्वास्थ्य सम्बन्धी विवरण २०
४.२.१ शारीरिक स्वास्थ्य समस्या सम्बन्धी विवरण २०
४.२.२ उपचार गर्ने ठाँउ सम्बन्धी विवरण २१
४.२.३ स्वास्थ्य जाँच सम्बन्धी विवरण २२
४.२.४ शारीरिक सरसफाई सम्बन्धी विवरण २२
४.२.५ औषधी सेवन सम्बन्धी विवरण २३
४.२.६ प्राथामिक उपचारको व्यवस्था सम्बन्धी विवरण २४
४.२.७ छुट्टीको व्यवस्था सम्बन्धी विवरण २५
४.२.८ सफा र छुट्टै पोसाकको व्यवस्था सम्बन्धी विवरण २५
४.२.९ शुद्ध खानेपानीको व्यवस्था सम्बन्धी विवरण २६
४.२.१० खाना र खाजाकोव्यवस्थासम्बन्धी विवरण २७
४.३ मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी विवरण २७
४.३.१ मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी जानकारी २७

४.३.२ पेसामा सन्तुष्टि/असन्तुष्टि सम्बन्धी बिवरण २८
४.३.३ पेसामा असन्तुष्टि हुने कारण सम्बन्धी विवरण २८
४.३.४ मानसिक समस्या सम्बन्धी विवरण २९
४.३.५ मानसिक समस्या समाधान सम्बन्धी विवरण ३०
४.३.६ योगा तथा तनाब व्यवस्थापन कार्यक्रममा सहभागीसम्बन्धी विवरण ३१
४.३.७ समाजमा घुलमिल सम्बन्धी विवरण ३२
४.३.८ समाजमा घुलमिल नहुने कारण सम्बन्धी विवरण ३२
४.३.९ काम गर्दा समाजमा भोगर्नु पर्ने परिणम सम्बन्धी विवरण ३३
४.३.१० कामको वारेमा समाजमा भन्न सक्ने सम्बन्धी विवरण ३४
४.४ जटिलता र परिणाम सम्बन्धी विवरण ३४
४.४.१ काम गर्ने क्षेत्र सम्बन्धी विवरण ३५
४.४.२ पेशा सम्बन्धी विवरण ३५
४.४.३ काम गर्दा परेको जटिलतामा परिवारको सहयोग सम्बन्धी विवरण ३६
४.४.४ कामको समयअबधी सम्बन्धी विवरण ३६
४.४.५ मासिक तलब सम्बन्धी विवरण ३७
४.४.६ कार्यस्थलमा बस्ने व्यवस्था सम्बन्धी विवरण ३८
४.४.७ कार्यस्थलमा बस्ने र घर जाने सम्बन्धी विवरण ३८
४.५ सारांश र नतिजा ३९
४.५.१ सारांश ३९
४.५.२ नतिजा ४०
अध्याय पाँच : निष्कर्ष र सुझावहरु
५.१ निष्कर्ष ४२
५.२ सुझावहरु ४३
५.२.१ निति सम्बन्धी सुझावहरु ४३
५.२.२ अभ्यास सम्बन्धी सुझावहरु ४३
५.२.३ थप अध्ययननका लागि सुझावहरु ४४
सन्दर्भ सामग्री
अनुसूची-१

तालिका सूची

तालिका नं.	विषयवस्तृ	पेज नं.
१.	उमेरको आधारमा उत्तरदाताको वनावट	१३
२.	भाषाका आधारमा उत्तरदाताको वनावट	१६
३.	शैक्षिक अवस्थाका आधारमा उत्तरदाताको वनावट	१७
४.	साक्षर समूहका आधारमा उत्तरदाताको वनावट	१८
५.	परिवारको आकारका आधारमा उत्तरदाताको वनावट	१८
६.	मनोरञ्जन क्षेत्रमा काम गर्नुपर्ने कारण सम्बन्धी विवरण	१९
७.	मनोरञ्जन क्षेत्रमानै काम गर्नुपर्नेकारण सम्बन्धी विवरण	२०
८.	शारीरिक स्वास्थ्य समस्या सम्बन्धी विवरण	२१
९.	उपचार गर्ने ठाँउ सम्बन्धी विवरण	२१
१०.	औषधी सेवन सम्बन्धी विवरण	२४
११.	प्राथामिक उपचारको व्यवस्था सम्बन्धी विवरण	२४
१२.	छुट्टीको व्यवस्था सम्बन्धी विवरण	२५
१३.	सफा र छुट्टै पोसाकको व्यवस्था सम्बन्धी विवरण	२६
१४.	शुद्ध खानेपानीको व्यवस्था सम्बन्धी विवरण	२६
१५.	खाना र खाजाको व्यवस्था सम्बन्धी विवरण	२७
१६.	मानसिक स्वास्थ्य सम्बन्धी जानकारी	२८
१७.	पेसामा सन्तुष्टि/असन्तुष्टि सम्बन्धी बिवरण	२८
१८.	मानसिक समस्या सम्बन्धी विवरण	२९
१९.	मानसिक समस्या समाधान सम्बन्धी विवरण	३१
२०.	योगा तथा तनाब व्यवस्थापन कार्यक्रममा सहभागी सम्बन्धी विवरण	३१
२१.	समाजमा घुलमिल सम्बन्धी विवरण	३२
२२.	समाजमा घुलमिल नहुने कारण सम्बन्धी विवरण	३३
२३.	काम गर्दा समाजमा भोगर्नु पर्ने परिणम सम्बन्धी विवरण	३३
२४.	कामको वारेमा समाजमा भन्न सक्ने सम्बन्धी विवरण	३४
२५.	काम गर्दा परेको जटिलतामा परिवारको सहयोग सम्बन्धी विवरण	३६

२६. कामको समय अवधि सम्बन्धी विवरण ३७
२७. मासिक तलब सम्बन्धी विवरण ३७
२८.कार्यस्थलमा बस्ने व्यवस्था सम्बन्धी विवरण ३८
२९.कार्यस्थलमा बस्ने र घर जाने सम्बन्धी विवरण ३८

चित्रसूची

चित्र नं.	विषयवस्तु	पेज नं.
१.	जातजातीको आधारमा उत्तरदाताको वनावट	१४
२.	धर्मको आधारमा उत्तरदाताको वनावट	१५
३.	वैवाहिक अवस्थाका आधारमा उत्तरदाताको वनावट	१६
४.	स्वास्थ्य जाँच सम्बन्धी विवरण	२२
५.	शारीरिक सरसफाई सम्बन्धी विवरण	२३
६.	पेसामा असन्तुष्टि हुने कारण सम्बन्धी विवरण	२९
७.	काम गर्ने क्रममा उत्पन्न हुने समस्या सम्बन्धी विवरण	३०
८.	काम गर्ने क्षेत्र सम्बन्धी विवरण	३५
९.	पेशा सम्बन्धी विवरण	३५

संक्षेपीकरण (ABBREVIATION)

HED	:	Health Education
INGO	:	International Non –Governmental Organization
NGO	:	Non- Governmental Organization
TU	:	Tribhuvan University
UPCA	:	Under Privileged Children Association
WHO	:	World Health Organization
उ.म.न.पा.	:	उप महानगरपालिका
क्र.सं.	:	क्रम संख्या
श्र.म.सा.	:	श्रमिक महिला सभ्फा मञ्च
रा.स.स.	:	राष्ट्रिय संचार समिती
सा.प्र.	:	साहयक प्रमुख